

НОВАК Н.П., кандидат економічних наук, докторант,
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИМ ТА ЕКОЛОГОЗБАЛАНСОВАНИМ РОЗВИТКОМ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Новак Н.П. Управління соціально відповідальним та екологізбалансованим розвитком аграрних підприємств з виробництва органічної продукції.

У статті обґрунтована необхідність розробки нової концепції управління розвитком органічних аграрних підприємств на засадах соціальної відповідальності. Це пов'язано з їх розширеними функціями та особливим статусом в аграрній сфері економіки. Запропоновано критерій оцінки соціальної відповідальності та визначено її рівні. Впровадження вказаної концепції сприятиме поширенню органічного руху в Україні. Також вона підкреслює значні можливості органічних аграрних підприємств не лише у здійсненні виробничих та екологічних функцій, але й соціальних завдань розвитку сільських територій загалом.

Ключові слова: аграрні підприємства, органічне виробництво, соціальна відповідальність, критерії, рівні, концепція, управління, розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап розвитку суспільства потребує розробки і впровадження нової моделі економіки України, що передбачає поєднання інтересів споживачів і виробників продукції, збереження навколишнього середовища, поліпшення здоров'я населення та покращення екологічної ситуації. Виробництво та розповсюдження органічної продукції має знайти належне місце в цій новій моделі. Світова спільнота напрацювала значний досвід з розв'язання зазначених проблем, тому його вивчення і конструктивне використання може допомогти у формуванні нової національної економіки.

Органічне виробництво в більшості досліджень справедливо пов'язують з виробництвом сільськогосподарської продукції. Проте до органічної продукції відносять не лише продукти харчування, а розуміють більш широкий спектр споживчих товарів, серед яких косметика, одяг, меблі, засоби гігієни тощо. Тому питання запровадження соціальної відповідальності стосується не лише агровиробників. Воно охоплює представників значної кількості галузей підприємницької діяльності, різних сфер національної економіки і має досліджуватись комплексно і системно.

Соціальна орієнтованість органічного аграрного підприємництва проявляється у соціальній відповідальності, що передбачає

чесне ведення бізнесу, дотримання трудового законодавства, захист прав споживачів та відповідальне ставлення до проблем довкілля. Використання новітніх наукових і управлінських розробок дає можливість моделювати, прорахувати економічні процеси, передбачити ризики, спрогнозувати майбутні соціально-економічні наслідки та обрати оптимальний варіант дій, що не зашкодить зовнішньому середовищу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стану, проблем та перспектив розвитку органічного сільськогосподарського виробництва присвячені наукові праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як С. Антоненко, В. Артиш, Р. Безус, Н. Берлач, Т. Дудар, М. Ігнатенко, М. Кобець, Є. Милованов, В. Писаренко, П. Барбері, Х. Кахілуото, Р. Штейнер та ін. Україна є важливою аграрною країною світу, яка має великий потенціал у виробництві та споживанні органічних продуктів харчування.

Попит на українську органічну продукцію постійно зростає на внутрішньому та зовнішньому ринках. Тому важливим завданням є обґрунтування нової концепції управління розвитком органічних аграрних підприємств на засадах соціальної відповідальності (додаткової зайнятості, розвитку фермерських та особистих господарств, збільшення доходів населення, відтворення природної продуктивності

агробіоценозів та їх різноманіття, збільшення вартості землі, покращення рівня та якості життя споживачів органічної продукції), що потребує подальших розробок.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування нової концепції організації та управління розвитком органічних аграрних підприємств, в основу якої покладені принципи соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна відповідальність органічних аграрних підприємств являє собою процес реалізації добровільно прийнятих зобов'язань із задоволення соціальних потреб, як персоналу господарства, так і інших учасників суспільства. Цей процес різниться високим ступенем інтеграції у діяльність підприємства і складається із деяких послідовних дій у певному часовому інтервалі [5, с. 27]. Результат від реалізації процесу соціальної відповідальності буде невіддільним від основних господарських процесів від виробництва до реалізації сільськогосподарської продукції. Тому припускаємо, що для вимірювання слід використати комплекс показників і критеріїв оцінки.

Соціальна відповідальність органічних аграрних підприємств проявляється у трьох основних напрямках: економічна політика, соціальна політика і екологічна політика. Кожна із названих складових соціальної відповідальності органічних аграрних підприємств характеризується низкою показників, які характеризують затрати і результати господарської діяльності у певному напрямі [2, с. 21]. Необхідним є інтегральний підхід, комплексна оцінка картини того, що відбувається на органічному аграрному підприємстві. Це означає, що індикаторів має бути багато. Для аналізу стану соціальної відповідальності важливим є врахування порівняльної динаміки темпів зростання соціальних і фінансово-економічних показників органічних аграрних підприємств.

Оцінку рівня соціальної відповідальності органічних аграрних підприємств пропонуємо проводити за комплексним (інтегральним) показником, який визначається як добуток між трьома

коефіцієнтами (ISV):

$$ISV = FVE \times PSV \times EEP$$

критерії фінансово-виробничої ефективності	×	критерії зміни потенціалу соціальної відповідальності	×	критерії еколого-економічного потенціалу
--------------------------------------------	---	-------------------------------------------------------	---	------------------------------------------

Перший коефіцієнт (FVE) характеризує економічну складову соціальної відповідальності органічних аграрних підприємств. Він може бути представлений показниками фінансово-виробничої ефективності, доходів працюючих, ефективності використання трудових ресурсів, серед яких: валова продукція сільського господарства, чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, прибуток від реалізації, приріст рентабельності персоналу, приріст обсягу виробництва продукції на 1 грн. фонду оплати праці, приріст виручки від реалізації сільськогосподарської продукції на 1 грн. фонду оплати праці, рівень середньомісячної оплати праці по господарству і по галузях рослинництва і тваринництва, сума податку з доходів фізичних осіб, що відрахована з фонду оплати праці усіх працівників, частка витрат на оплату праці і відрахувань на соціальні заходи у структурі виробничої собівартості окремих видів сільськогосподарської продукції, показники продуктивності праці, чисельності працівників, рівня і структури зайнятості, відпрацьованого часу тощо.

Другий коефіцієнт (PSV) представляє соціальну складову соціальної відповідальності органічних аграрних підприємств, критерії зміни потенціалу соціальної відповідальності. Для її характеристики можуть бути використані витрати на утримання робочої сили, що не входять до складу фонду оплати праці (витрати на соціальне забезпечення працівників, культурне-побутове обслуговування, на забезпечення працівників житлом, на професійне навчання), у розрахунку на одного працівника, на 1 грн. прибутку (або чистого доходу) від реалізації. До другої групи критеріїв також можна віднести показники статевої структури, якісного складу працюючих, показники руху робочої сили, плінності кадрів тощо.

Третій коефіцієнт (ЕЕР) представляє екологічну складову соціальної відповідальності, критерії зміни еколого-економічного потенціалу органічних аграрних підприємств. До числа таких показників може увійти частка поточних витрат на природоохоронні заходи у собівартості продукції, ступінь використання органічних, мінеральних добрив, засобів захисту рослин. Головний екологічний внесок соціально відповідального бізнесу – зменшення числа робочих місць із шкідливими і небезпечними умовами праці. Кількість робочих місць з безпечними умовами праці має збільшуватися більш високими темпами, ніж кількість доступних для працевлаштування місць. Непрямими показниками цього блоку можуть бути витрати на мінеральні добрива, засоби захисту рослин на 1 га посівної площі, їх частка у структурі собівартості продукції рослинництва, щільність поголів'я великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь, свиней – на 100 га ріллі.

Для визначення комплексного (інтегрального) показника рекомендується поетапний розрахунок коефіцієнтів по кожній складовій соціальної відповідальності органічних аграрних підприємств, який базується на співставленні темпів зростання ключових показників [4, с. 227]. Прояв соціальної відповідальності органічних аграрних підприємств характеризує порогове значення. Оцінка стану соціальної відповідальності проводиться за 4 рівнями:

- 1) соціальна безвідповідальність, вплив бізнесу відсутній;
- 2) низька соціальна відповідальність, вплив бізнесу слабкий;
- 3) соціальна відповідальність незначна, вплив помірний;
- 4) висока соціальна відповідальність, вплив бізнесу сильний.

Інформування населення про властивості, переваги і корисність органічної продукції сприятиме формуванню у споживачів готовності її купувати, навіть за більш високою ціною. Таких споживачів називають «спонукувані зсередини». Вони керуються власними уподобаннями і смаками, певними сімейними традиціями,

фінансовими можливостями, проте здатні змінювати їх відповідно до зміни умов життєдіяльності, набуття певного досвіду тощо. Купуючи органічні товари, споживачі намагаються відповідати певним вимогам часу, не виділятися, бути такими, як усі представники своєї соціальної групи, слідують модним трендам або суспільній думці [7, с. 6]. Таку категорію споживачів називають «спонукувані зовні». Роль держави, інститутів громадянського суспільства у формуванні попиту на органічну продукцію полягає у екологічному вихованні нового покоління, екологічній освіті молоді, екологізації споживання, повазі до традицій нашого народу і т.д.

Ідея органічного виробництва (Organic farming) полягає у повній відмові від застосування генетично модифікованих організмів (ГМО), антибіотиків, отрутохімікатів, мінеральних добрив. Окрім користі для здоров'я споживача, таке виробництво сприяє підвищенню природної біологічної активності у ґрунті, відновленню балансу поживних речовин [10]. Посилюються відновлювальні властивості, нормалізується робота живих організмів, відбувається приріст гумусу і, як результат, спостерігається збільшення урожайності сільськогосподарських культур. Результатом органічного виробництва є екологічно безпечна продукція. Органічне виробництво зараз впроваджується в більше, ніж 150 країнах світу. Під нього відведено понад 37 млн. га сільськогосподарських земель світу.

Органічне виробництво не відразу приносить бажаний прибуток, однак віддача від нього буде стабільною. Його вектор спрямований на майбутнє, і приріст урожайності буде отримано за рахунок відновлення, збереження та раціонального використання природної родючості ґрунтів та ресурсів екосистеми в цілому [11]. Це дозволить зменшити собівартість вирощування органічних культур і зробить їх більш доступними для споживачів. При цьому у традиційному сільськогосподарському виробництві кожен додатково зібраний центнер вимагає додаткового внесення мінеральних добрив, стимуляторів росту та засобів захисту рослин, які через зростання вартості на

енергоносії дорожчають.

Ідея органічного виробництва поширюється і в Україні, де розвитком органічного руху займається низка громадських організацій, серед яких Федерація органічного руху України, Асоціація «Чиста Флора», Об'єднання «Полтава-органік», Міжнародна Громадська Асоціація учасників біовиробництва «БІОЛан Україна», Клуб органічного землеробства, Спілка учасників органічного агровиробництва «Натурпродукт» та деякі інші. У 2007 р. було створено перший український акредитований сертифікаційний орган «Органік стандарт», який проводить сертифікацію органічного виробництва в Україні [10]. Ринок забезпечив появу сертифікованого процесу виробництва, в якому заборонено використовувати хімічно синтезовані добрива та засоби захисту рослин, гормони та антибіотики ГМО, синтетичні ароматизатори, консерванти, барвники. В Україні в 2012 р. нараховувалось вже 164 сертифікованих органічних господарства, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель склала 278,8 тис. га (за даними Федерації органічного руху України).

В Україні органічне виробництво та ринок органічної продукції розвивається на основі відповідного нормативно-правового підґрунтя. З вересня 2013 р. Верховною Радою було прийнято Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», який відповідно до перехідних положень вступив у силу з 09 січня 2014 р. Документ визначає правові, економічні, соціальні та організаційні основи ведення органічного сільського господарства, вимоги щодо вирощування, виробництва, перероблення, сертифікації, етикетування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та сировини. Законом також передбачено врегулювання заходів контролю і нагляду за такою діяльністю [6]. Його спрямовано на забезпечення справедливої конкуренції та належного функціонування ринку органічної продукції й сировини, покращення показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціональне використання ґрунтів і

відтворення природних ресурсів.

Україна має потужний природний потенціал, що дозволяє їй забезпечити весь спектр виробничих потужностей щодо сільськогосподарського та інших органічних секторів. Найбільш перспективними їх організаційними формами ми вважаємо дрібно - та середньотоварне виробництво як такі, що можуть бути підтримані внутрішнім попитом та експортними можливостями [1, с. 7]. При цьому соціальна відповідальність підприємців знаходитиме свій прояв через максимальне використання у виробничому процесі органічних інгредієнтів, створенні додаткових робочих місць, а також через впровадження низки заходів, які забезпечують екологічні та соціальні ефекти з урахуванням специфіки соціально-економічної і екологічної ситуації в регіонах розміщення органічних суб'єктів господарювання.

У процесі здійснення завдань органічного виробництва в Україні на засадах соціального менеджменту та соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, необхідно навчати українських споживачів культурі харчування і підвищувати інформованість суспільства щодо функціонуючої в країні системи контролю безпечності продукції, особливо продовольчих товарів [9]. Це є важливою складовою конкурентоспроможності вітчизняних продовольчих товарів порівняно з імпортними. В свою чергу, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств і корпорацій, їх органічної продукції є основним засобом, що дозволяє максимізувати позитивні соціальні, виробничо-економічні й екологічні ефекти та мінімізувати загрози й ризики органічного виробництва.

Формування та функціонування ефективного агропродовольчого ринку органічної сільськогосподарської продукції, адаптованого до умов глобальної економіки, неможливе без відповідного організаційно-економічного механізму, що забезпечує вдосконалення системи управління, виробничо-організаційних відносин, фінансову стійкість і прибутковість, збалансованість інтересів суб'єктів господарювання, суспільства й держави [8, с. 127]. Така гармонізація інтересів у

нестабільних політичних та економічних умовах сучасної України дуже важлива для держави й населення, оскільки вона є гарантом політичної, економічної, зокрема фінансової і соціальної стабільності, покращення макроекономічної ситуації та якості життя суспільства, вирішення екологічних проблем. Водночас, це важливо і на мікроекономічному рівні для підприємств, оскільки вони через неформований ринок і конкурентне середовище, а також правову незахищеність вітчизняного органічного виробництва значною мірою зацікавлені в такій стабілізації, яка є важливою передумовою забезпечення їх стратегічних ринкових інтересів.

Органічна продукція є результатом органічного виробництва – процесу, який забезпечує вирощування сільськогосподарської продукції, використовуючи лише біологічні ресурси та не завдаючи шкоду навколишньому середовищу. Слід мати на увазі, що органічне агровиробництво відрізняється від виробництва продукції, яка не містить синтетичних домішок та використовує системи ґрунтозахисного землеробства і базується на технологіях ретельного обробітку ґрунту без обертання скиби, але не виключає застосування генетично

модифікованих організмів та синтетичних пестицидів. Аналогічно, органічне агровиробництво суттєво відрізняється від так званої інтегрованої системи землеробства, що базується на інтегрованій системі боротьби зі шкідниками та хворобами, яка передбачає обмежене застосування речовин хімічного походження, з метою запобігання розмноженню паразитів, але не виключає використання синтетичних хімікатів [3].

Висновки. Отже, впровадження сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур та розведення худоби згідно з принципами та вимогами органічного виробництва, при подальшому розвитку внутрішнього ринку в Україні в середньостроковій перспективі, здатне сприяти підвищенню конкурентоспроможності продукції, розвитку агросфери та сільських територій, зростанню екологічної рівноваги довкілля. Працюючи в умовах органічного виробництва, аграрним підприємствам у процесі своєї діяльності слід використовувати методи господарювання з точки зору їх можливого впливу не тільки на майбутній розвиток та прибутковість господарювання, а також на збереження довкілля, вирішення соціальних проблем сільського населення.

Література.

1. Антоненко С.С. Коли Україна зрозуміє свою планетарну місію / С.С. Антоненко, В.М. Писаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – № 2. – С. 5-8.
2. Артиш В.І. Особливості органічного агровиробництва в концепції сталого розвитку АПК України / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2012. – № 7. – С. 19-23.
3. Безус Р.М. Роль екологічного, економічного та освітнього імперативів у розвитку органічного агровиробництва / Р.М. Безус, Н.П. Дуброва // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С. 27.
4. Берлач Н.А. Правове визначення органічного сільського господарства в Україні / Н.А. Берлач // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 225-230.
5. Дудар О.Т. Органічне агровиробництво у системі еколого-спрямованого розвитку сільського господарства / О.Т. Дудар // Інноваційна економіка. – 2008. – № 3. – С. 26-30.
6. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>.
7. Ігнатенко М.М. Управління органічним виробництвом аграрних підприємств на засадах здійснення соціальної відповідальності / М.М. Ігнатенко // Економіка і фінанси: наук. жур. – Дніпропетровськ, 2015. – № 12. – С. 4-11.
8. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М.І. Кобець // Проект «Аграрна політика для людського розвитку». Актуальні питання аграрної політики: зб. робіт. – 2007-2008. – С. 106-132.
9. Милованов Є.В. Поточний стан та шляхи активізації органічного руху в Україні / Є.В. Милованов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.organicPres_organik2013.pdf.
10. Органік в Україні [Електронний ресурс]: Федерація органічного руху в Україні. – Режим доступу : <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.
11. Bavec Franc. Organic production and use of alternative crops / RC Press, 2007. – 241 p.

References.

1. Antonets S.S., and Pysarenko V.M. (2011). Koly Ukraina zrozumiie svoju planetarnu misiiu [When Ukraine will understand his planetary mission]. *Visn. Poltav's'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii – Bulletin of Poltava state agrarian Academy*, No 2, pp. 5-8 [in Ukrainian].
2. Artysh V.I. (2012). Osoblyvosti orhanichnoho ahrovyrobnytstva v kontseptsii staloho rozvytku APK Ukrainy [Specific features of organic production in the concept of sustainable development of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK – Ekonomika AIC*, No 7, pp. 19-23 [in Ukrainian].
3. Bezus R.M., and Dubrova N.P. (2014). Rol' ekolohichnoho, ekonomichnoho ta osvithnoho imperatyviv u rozvytku orhanichnoho ahrovyrobnytstva [Role of environmental, economic and educational imperatives in development of organic production]. *Ekonomika APK – Ekonomika AIC*, № 10, pp. 27 [in Ukrainian].
4. Berlach N.A. (2009). Pravove vyznachennia orhanichnoho sil's'koho hospodarstva v Ukraini [Legal definition of organic farming in Ukraine]. *Derzhava i pravo – State and law*, issue 46, pp. 225-230 [in Ukrainian].
5. Dudar O.T. (2008). Orhanichne ahrovyrobnytstvo u systemi ekoloho-spriamovanoho rozvytku sil's'koho hospodarstva [Organic agricultural production in the system of environmental-directional development of agriculture]. *Innovatsijna ekonomika – Innovative economy*, No 3, pp. 26-30 [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro vyrobnytstvo ta obih orhanichnoi sil's'kohospodars'koi produktsii ta syrovyny» [The law of Ukraine «About production and turnover of organic agricultural products and raw materials»]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua* Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/425-18>. [in Ukrainian].
7. Ihnatenko M.M. (2015). Upravlinnia orhanichnym vyrobnytstvom ahrarnykh pidpryemstv na zasadakh zdijsnennia sotsial'noi vidpovidal'nosti [Management of organic production of agricultural enterprises through the implementation of social responsibility]. *Ekonomika i finansy – Economics and Finance*, No 12, pp. 4-11 [in Ukrainian].
8. Kobets' M.I. (2007-2008). Orhanichne zemlerobstva v konteksti staloho rozvytku [Organic farming in the context of sustainable development]. *Proekt «Ahrarna polityka dlia liuds'koho rozvytku». Aktual'ni pytannia ahrarnoi polityky – Project «Agrarian policy for human development». Current issues of agricultural policy*, pp. 106-132 [in Ukrainian].
9. Mylovanov Ye.V. (2013). Potochnyj stan ta shliakhy aktyvizatsii orhanichnoho rukhu v Ukraini [Current status and ways to enhance the organic movement in Ukraine]. Retrieved from http://www.organicPres_organik2013.pdf [in Ukrainian].
10. Orhanik v Ukraini. Federatsiia orhanichnoho rukhu v Ukraini [Organic in Ukraine. Federation of organic movement in Ukraine]. (n.d.). *www.organic.com.ua*. Retrieved from: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/> 2010-01-26-13-42-29 [in Ukrainian].
11. Bavec Franc (2007). *Organic production and use of alternative crops*. RC Press, p. 241 [in English].

Аннотация.

Новак Н.П. Управление социально ответственным и экологозбалансованым развитием аграрных предприятий по производству органической продукции.

В статье обоснована необходимость разработки новой концепции управления развитием органических аграрных предприятий на принципах социальной ответственности. Это связано с их расширенными функциями и особым статусом в аграрной сфере экономики. Предложен критерий оценки социальной ответственности и определены ее уровни. Внедрение указанной концепции будет способствовать распространению органического движения в Украине. Также она подчеркивает значительные возможности органических аграрных предприятий не только в осуществлении производственных и экологических функций, но и социальных задач развития сельских территорий в целом.

Ключевые слова: аграрные предприятия, органическое производство, социальная ответственность, критерии, уровни, концепция, управление, развитие.

Abstract.

Novak N.P. The management of socially responsible and ecologically balanced development of agricultural enterprises producing organic products.

In the article the necessity of developing a new concept of management of development of organic agricultural enterprises on the principles of social responsibility. This is due to their advanced features and special status in the agricultural sector of the economy. The proposed criterion of social responsibility and defines its levels. The introduction of this concept will facilitate the expansion of organic movement in Ukraine. She also highlights significant opportunities for organic agricultural enterprises, not only in the implementation of the production and ecological functions, but also social problems of rural development in General.

Key words: agricultural enterprises, organic production, social responsibility, criteria, levels, concept, control, development.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2016 р.

Бібліографічний опис статті:

Новак Н.П. Управління соціально відповідальним та екологозбалансованим розвитком аграрних підприємств з виробництва органічної продукції / Н.П. Новак // Актуальні проблеми інноваційної економіки. – 2016. – № 4. – С. 74-79.

Novak N.P. (2016). *The management of socially responsible and ecologically balanced development of agricultural enterprises producing organic products. Actual problems of innovative economy*, No 4, pp. 74-79.